

SZTUKA I WOLNOŚĆ

Psychoanalityczna refleksja
nad znaczeniem twórczości

ART AND FREEDOM

Psychoanalytical Reflection
on the Meaning of Creativity

Za tworzeniem sztuki stoją: dręcząca fascynacja, inwencja formalna oraz indywidualny język. Te właściwości tworzą wąską, głęboką studnię, która wydaje się najlepszą metaforą postawy artystycznej. Artysta powinien być tak bardzo prywatny jak tylko chce lub może, aż do granic nienormalności. [...]

Kiedy grupa odbiorców staje się publicznością, można powiedzieć, że coś „prywatnego” zmieniło się w coś „publicznego”. I od tego momentu prywatna refleksja artysty zaczyna „pracować” jako część umysłu publicznego, jako narzędzie kultury. Sztuka (jak na razie) jest najlepszą metodą przeprowadzania prywatnego w publiczne.

Creating art stems from: nagging fascination, formal invention and individual language. These characteristics create a narrow, deep well, which seems to be the best metaphor to express the artistic stance. The artist should be as private as he wants to be or can, even verging on insanity. [...]

When a group of recipients becomes the audience, one can say that something private became something public. And from that moment onwards, the artist's private reflection begins to work as part of the public mind, as a cultural tool. Art (so far) has been the best method for transferring what is private into what is public.

Maria Anna Potocka, *Prywatna studnia – publiczny umysł* [Private Well – Public Mind] (2004)

M O C A K
Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie
Museum of Contemporary Art in Krakow

SZTUKA I WOLNOŚĆ

Psychoanalityczna refleksja
nad znaczeniem twórczości

ART AND FREEDOM

Psychoanalytical Reflection
on the Meaning of Creativity

Kraków 2014

Wydawca | Publisher:
Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie
Museum of Contemporary Art in Krakow
MOCAK

Dyrektor | Director: Maria Anna Potocka
Zastępca dyrektora | Deputy Director:
Roman Krzysztofik
ul. Lipowa 4
30-702 Kraków

Wystawa mogła się odbyć dzięki inicjatywie zespołu Oddziału Psychiatrycznego – Rehabilitacyjnego 7B oraz wsparciu innych pracowników Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie. Szczególne podziękowania dla pań Barbary Błażko, Haliny Bonarowskiej, Małgorzaty Bury, Sylwii Rutkowskiej oraz panów Macieja Bobra i Marka Szepskiego .

The exhibition would not have been possible without the initiative of the Rehabilitation Team of the 7B Psychiatric Ward together with the support of other staff at the Józef Babiński Specialist Hospital in Krakow. With special thanks to Barbara Błażko, Halina Bonarowska, Małgorzata Bury, Sylwia Rutkowska, Maciej Bóbr and Marek Szepski.

Sztuka i wolność. Psychoanalityczna refleksja nad znaczeniem twórczości
Art and Freedom: Psychoanalytical Reflection on the Meaning of Creativity

Redakcja | Managing editor: Elżbieta Sala
Przekład | Translation: William Brand, Lech Kalita, Anda MacBride
Opracowanie redakcyjne | Editors: Damian Piechaczek, Mariusz Sobczyński
Redakcja i korekta tekstu angielskiego | English text editing and proof-reading:
Lech Kalita, Anda MacBride
Opracowanie biogramów | Biographical editing: Karina Jarzyńska, Magdalena Mazik, Elżbieta Sala
Projekt graficzny, DTP | Design, DTP: Rafał Sosin
Zdjęcia prac | Photos: Rafał Sosin

WYSTAWA | EXHIBITION

Prywatne wewnątrz. Wystawa obrazów i rysunków ze zbiorów Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie
Inner Space: An Exhibition of Paintings and Drawings from the Collection of the Józef Babiński Specialist Hospital in Krakow
12.4–2.8.2014
Kuratorzy | Curators: Magdalena Mazik, Elżbieta Sala

W ramach organizowanych przez Fundację Concordia Wielkopolskich Dni Zdrowia Psychicznego wystawa została przeniesiona do Centrum Kultury Zamek w Poznaniu, Zamku Książ oraz Galerii Sztuki Muzeum Okręgowego w Lesznie.
As part of the Wielkopolska Days of Psychic Health, organised by the Concordia Foundation, the exhibition has been transferred to Zamek Cultural Centre in Poznań, Książ Castle and the Art Gallery of the Regional Museum in Leszno.

KONFERENCJA | CONFERENCE

Sztuka i wolność | Art and Freedom
Podczas konferencji referaty wygłosili | Conference speakers: Lech Kalita, Ewa Modzelewska-Kossowska, Bartosz Puk, Elżbieta Sala
12.4.2014

Patronat nad wydarzeniami objęło Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychoanalitycznej (PTPP) i Szpital Specjalistyczny im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie.
The Polish Association of Psychoanalytical Psychotherapy (PTPP) and the Józef Babiński Specialist Hospital in Krakow has patronage over the events.

Na okładce | Cover:
Leszek Zając, *Mistrz świata na żużlu | World Speedway Champion, 1982*

Podziękowania dla Hanny Rzończy (przewodniczącej Krakowskiego Koła PTPP), Moniki Jakubowicz (PTPP), Magdaleny Aleksander, Marty Mach (PTPP), Ryszarda Spychalskiego (Fundacja Concordia) oraz Soni Kądziołki.

With thanks to Hanna Rzońca (Chair of the Krakow branch of the PTPP), Monika Jakubowicz (PTPP), Magdalena Aleksander, Marta Mach (PTPP), Marek Spychalski (The Concordia Foundation) and Sonia Kądziołka.

spis treści list of contents

ELŻBIETA SALA
6 *Wstęp*
8 *Introduction*

MARIA ANNA POTOCKA
10 *Świadomość niewoli jest początkiem wolności*
12 *The Awareness of Enslavement Is the Beginning of Freedom*

Sztuka i wolność Art and Freedom

TOMASZ FORTUNA
16 *Napięcie na granicy, wolność emocjonalna i proces twórczy*
24 *Tension at the Border, Emotional Freedom and Creative Process*

STEPHEN FROSH
32 *Pragnienie wolności?*
38 *The Desire for Freedom?*

LECH KALITA
44 *„Mordercza pieśń miłosna na wrzask solowy”.
O muzyce psychotycznych stanów umysłu*
50 *“Homicidal Love Song for Solo Scream”:
On the Music of Psychotic States of Mind*

EWA MODZELEWSKA-KOSSOWSKA
56 *Sztuka i wolność w przestrzeni wewnętrznej*
62 *Art and Freedom in Inner Space*

BARTOSZ PUK
68 *O zniewalającej sile wolnych skojarzeń*
76 *On the Overwhelming Power of Free Association*

ELŻBIETA SALA
84 *Edukacja bez wolności nie istnieje*
88 *There Is No Education without Freedom*

ANDRZEJ WERBART
92 *Sztuka wolności. Siedem psychoanalitycznych
tez na temat twórczości*
102 *The Art of Freedom: Seven Psychoanalytic Theses
on Creativity and Boundaries*

112 *Biogramy autorów*
Biographical Notes on the Authors

Prywatne wewnątrz Inner Space

Magdalena Mazik, Elżbieta Sala
118 *Prywatne wewnątrz*
122 *Inner Space*

127 *Prace*
Works

155 *Biogramy artystów*
Biographical Notes on the Artists

© MOCAK and authors

ISBN 978-83-62435-34-0

WSTĘP

Publikacja *Sztuka i wolność* ukazuje się w ramach międzynarodowego projektu *Potrzeba wolności*, współfinansowanego przez Radę Europy i pod jej patronatem. Projekt został zainicjowany i był koordynowany przez Deutsches Historisches Museum w Berlinie, w którym jesienią 2012 roku zaprezentowano pierwszą odsłonę 30. wystawy Rady Europy *Potrzeba wolności. Sztuka europejska po 1945 roku*. Kolejne miały miejsce w Mediolanie (Palazzo Reale) i Tallinnie (Eesti Kunstimuuseum – Kumu Kunstimuuseum).

W Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie MOC AK, będącym polskim partnerem projektu, zaprezentowano nową wersję wystawy (trwała ona od 18 października 2013 do 26 stycznia 2014 roku). Jej kuratorkami były Delfina Jąłowik, Monika Koziol i Maria Anna Potocka. Pokazano prace 47 artystów z 17 krajów europejskich. Wystawa stała się punktem wyjścia dla wielowymiarowego projektu edukacyjnego *Sztuka i wolność*, w ramach którego 12 kwietnia 2014 roku w MOC AK-u odbyła się konferencja psychoanalityczna pod tym samym tytułem, nad którą patronat objęło Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychoanalitycznej. Była ona poświęcona związkom między twórczością, odbiorem sztuki a rozwojem indywidualnej i zbiorowej wolności. Celem spotkania był namysł nad procesami zachodzącymi podczas tworzenia sztuki i kontaktu z nią, rolą edukacji kulturalnej, znaczeniem twórczości dla rozwoju jednostki i społeczeństwa. Zaprezentowane zostały możliwości pogłębionego rozumienia tych fenomenów, oferowane przez wywodzące się z praktyki klinicznej współczesne myślenie psychoanalityczne. Podczas konferencji referaty wygłosili: Lech Kalita, Ewa Modzelewska-Kossowska, Bartosz Puk oraz pisząca te słowa.

Wydarzeniem towarzyszącym konferencji była wystawa *Prywatne wewnątrz* kuratorowana przez Magdalenę Mazik oraz przeze mnie. Przedstawione zostały na niej prace ze zbiorów najstarszej placówki psychiatrycznej w Krakowie, jednocześnie patronującej wydarzeniu – Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego. Wystawa ukazywała znaczenie sztuki w różnych sferach życia oraz funkcje, jakie może pełnić w procesie rozwoju wewnętrznej wolności.

Niniejsza publikacja prezentuje przekrój działań podjętych w ramach projektu *Potrzeba wolności* przez Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie MOC AK. Zawiera tekst autorstwa Marii Anny Potockiej *Świadomość niewoli jest początkiem wolności*, który pierwotnie ukazał się w katalogu do polskiej odsłony wystawy. Część *Sztuka i wolność* zawiera teksty referatów wygłoszonych podczas konferencji oraz artykuły napisane na potrzeby tej publikacji – autorstwa Tomasza Fortuny, Stephena Frosha oraz Andrzeja Werbart.

W dalszej części książki prezentujemy tekst kuratorski oraz dokumentację wystawy *Prywatne wewnątrz*. Dodatek zawiera biogramy artystów, których prace były na niej prezentowane.

Niniejsza publikacja ukazuje złożoność i wielowątkowość podjętych przez Muzeum inicjatyw na rzecz zbadania i upowszechnienia idei wolności. Refleksja nad jej istotą jest potrzebna, by móc podejmować adekwatne działania na rzecz osób zmagających się z różnego typu ograniczeniami.

PRYWATNE WNĘTRZE

Odbiorca chce wiedzieć, kim był lub jest człowiek, który dzieło powołał do życia, w jakim kontekście historycznym i w jakiej sytuacji psychologicznej ono powstało. Znajomość bowiem tych faktów przybliża dzieło i wzbogaca przeżycie. Ale można też tę sytuację odwrócić i stwierdzić, że dzieło przybliża człowieka, który je stworzył. Dostarcza ono o nim informacji. Odkrywa osobę. Nieznajomego czyni znajomym. Za pośrednictwem dzieła stosunek do twórcy nabiera cech osobistego kontaktu i intymnego porozumienia. [...]

Dzieło psychicznie chorego, jeśli trafia do rąk psychiatry, mówi mu jeszcze coś więcej. Przekazuje informację o chorobie autora, staje się skargą, wyznaniem i jakby częścią lekarskiego wywiadu. To samo dzieło, jeśli ma wartość artystyczną, trafić może do lekarza także w inny sposób: przemówić językiem sztuki i wzbogacić przeżycie estetyczne, a tym samym wyjednać uznanie dla twórcy. Dzieło zmienia wówczas stosunek między lekarzem a pacjentem i przenosi go na inną płaszczyznę, gdzie od jednoznacznej zależności, jaka w tym układzie występuje, ważniejsza staje się relacja między twórcą a odbiorcą.

Noemi Madejska, *Malarstwo i schizofrenia* (1975)¹

Sztuka jako działalność symboliczna zakłada istnienie pozostającej w relacji, komunikującej się pary: artysty i osoby zdolnej do przyjmowania, rozumienia i recepcji. W samowystarczalnych, homogenicznych, zamkniętych systemach nie ma miejsca na twórczość. Proces twórczy nie może się wydarzyć, jeśli nie założy się istnienia odbiorcy, nawet jeśli jest on tylko antycypowany w umyśle artysty. Na podobnej zasadzie sztuka jako narzędzie kultury nie istnieje bez publiczności i jej uwagi. By mogła ona pełnić swoje funkcje, są potrzebne receptywne instytucje, gotowe przyjąć i upublicznić przekaz jednostki oraz nadać mu kontekst umożliwiający jego odbiór.

Wystawa *Prywatne wnętrze* to spotkanie najstarszego krakowskiego szpitala psychiatrycznego z muzeum sztuki współczesnej. Jest ona wyrazem procesu integracji obszarów życia społecznego, które w przeszłości były od siebie izolowane. Wyeksponowanie prac pacjentów w przestrzeni Muzeum ukazuje złożoność pełnionych przez obydwie instytucje funkcji, odsłania ich możliwości wychodzenia naprzeciw najtrudniejszym problemom oraz potrzebom współczesności.

Powstanie idei leczenia przez sztukę wynika z przewartościowań, które dokonały się w systemie szpitalnym. Przykładem jest Szpital Specjalistyczny im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie, który powstał na początku XX wieku jako Zakład dla Nerwowo i Umysłowo Chorych. Obiekt realizował koncepcję samowystarczального miasta ogrodu, posiadał między innymi piekarnię, pralnię, elektrociepłownię, budynek teatralny, kaplicę i cmentarz. Początkowo rehabilitacja pacjentów polegała głównie na zatrudnianiu chorych w gospodarstwach rolnych oraz warsztatach rzemieślniczych. Terapię sztuką zaczęto wprowadzać po II wojnie światowej. W latach 70. powstał Klub Twórców Sztuki Nieprofesjonalnej „Hestia”, który przez wiele lat miał swoją siedzibę przy ulicy Limanowskiego, w bliskim sąsiedztwie obecnej lokalizacji MOCAK-u. Tutaj działał również założony przez dr. Noemi Madejską Klub Pacjentów „Rodzina”. Członkowie społeczności szpitalnej, w tym także lekarze, spotykali się w krakowskich kawiarniach, chodzili razem do kina i na koncerty. Dzieła pacjentów były wystawiane poza murami szpitala. Niektórzy z nich mieli wykształcenie artystyczne, ale dla większości to arteterapia była szansą na odkrycie i rozwinięcie własnej twórczości. Przebywając w instytucji przez długie lata bądź też powracając do niej w konsekwencji nawrotów choroby, pozostawili w niej nawet po kilkaset prac z różnych etapów życia. Obecnie szpital jest w trakcie opracowywania i dokumentowania swoich zbiorów. Są one stale powiększane, ponieważ kontynuuje się tradycje arteterapeutyczne: pacjenci mają do dyspozycji różnorodne pracownie, są dla nich organizowane plenery.

¹ N. Madejska, *Malarstwo i schizofrenia*, wstęp S. Lem, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975, s. 11.

Rozwój leczenia przez sztukę wiązał się z odchodzeniem od idei samowystarczalności/izolacji na rzecz wejścia w dialog z otoczeniem, integracji i rehabilitacji. Upublicznienie prac ze zbiorów szpitala stanowi także symbol otwarcia się samego Muzeum. Wystawa *Prywatne wewnątrz* jest kontynuacją trwającej od niemal dwóch lat współpracy pomiędzy obiema instytucjami na polu udostępniania sztuki, w ramach której pacjenci biorą udział w zajęciach edukacyjnych w MOCAK-u. Od początku swojego istnienia Muzeum prowadzi działalność edukacyjną, której jednym z celów jest integracja różnych grup społecznych.

W ramach wystawy zostały pokazane prace 11 twórców, powstałe w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Z bogatych zbiorów szpitala wybrano dzieła, w których można dostrzec odniesienia do kanonu polskiej historii sztuki, między innymi twórczości Andrzeja Wróblewskiego, Marii Jaremy, Jerzego Nowosielskiego, a także nawiązania do najważniejszych światowych artystów awangardowych. Prace zostały zaprezentowane w dwóch pomieszczeniach. Jednym z nich była czytelnia sąsiadująca z Biblioteką Mieczysława Porębskiego, która jest w Muzeum miejscem szczególnym, problematyzującym proces pisania historii poprzez podkreślenie roli kontekstu biograficznego. Biblioteka stanowi rekonstrukcję miejsca pracy tego teoretyka i krytyka, nestora polskiej historii sztuki, możemy podziwiać w niej dzieła ofiarowane Mieczysławowi Porębskiemu przez przyjaciół-artystów, co pozwala na odczytywanie wystawy *Prywatne wewnątrz* w kontekście artystycznych tradycji Grupy Krakowskiej.

Aranżacja wystawy, nawiązująca do stylistyki przestrzeni prywatnej, stworzyła wrażenie paralelnego gabinetu, miejsca, które także domaga się wykonania pracy: przemyślenia i recepcji zdeponowanych w nim dzieł. Prace, nie naruszając podstawowych funkcji czytelnicy, wzbogaciły przestrzeń. Intymny i osobisty wymiar twórczości podkreśla tytuł wystawy, oddający przenikanie się sfer prywatnej i publicznej.

Druga część ekspozycji została ulokowana w pomieszczeniu przyszłego muzealnego archiwum. Wydaje się to znaczące zarówno w kontekście pytania o źródła ludzkiej twórczości, jak i o późniejsze losy jej wytworów. Odwołanie do idei archiwum wiąże się także z dyskusjami na temat statusu dzieł powstających w ramach arteterapii.

Wystawa *Prywatne wewnątrz* pobudza do myślenia nad kategoriami używanymi do opisu ludzkiej psychiki oraz podkreśla znaczenie sztuki w różnych kontekstach

życia. Sztuka naprawia bowiem nie tylko psychiczne wewnątrz artysty, lecz także relacje społeczne. Umożliwia ona spotkanie i rozmowę, przejście od tego, co najbardziej prywatne i wyizolowane, do tego, co publiczne i co może być dzielone z innymi w przestrzeni społecznej.